

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

COMPREHENSIVE APPROACH TO BULLYING PREVENTION IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Стаття присвячена розкриттю специфіки комплексного підходу до профілактики булінгу серед підлітків у рамках освітніх закладів. Пропонується авторська трирівнева модель превентивних заходів цькування, що базуються на особистісно-когнітивних, аксіологічних, комунікативно-організаційних і діяльнісно-поведінкових засадах структури організаційної культури закладу освіти.

Описано спектр систематичних превентивних заходів залежно від рівня їх організації. У рамках індивідуально-особистісного рівня розкрито заходи психологічної діагностики, психологічного консультування та підтримки, індивідуальної та групової психокорекції, психологічної просвіти, тренінгу та психологічної медіації. Наведено зразки впровадження й форми реалізації цих заходів, надано пропозиції щодо утворення учнівських служб підтримки за тематичною ініціативою підлітків.

У рамках культурно-організаційного рівня розкрито заходи щодо утворення учнівських координаційних центрів, тренінгів командотворення для вчителів та учнів, установалення єдиних правил і норм, визначення й підтримки цінностей навчального закладу, уведення гуртків, спортивних секцій, творчо-розвивальної програми для учнів, заходи щодо підвищення й підтримки громадського статусу освітнього закладу, організації загальношкільних і внутрішніх класових свят, організації позашкільного спільного проведення часу. Окремо виділена важливість групових заходів профілактики булінгу, спрямованих на зміну групової динаміки й командотворення.

У ракурсі рівня дитячо-батьківської взаємодії запропоновано такі заходи, як тематичні батьківські збори, інтерактивні заходи для батьків, учнів і педагогів, центри підтримки, дебати, психодіагностична робота, тренінги та просвітницька діяльність, скриньки довіри (підтримки). Указано на важливість ролі батьків як зразків для наслідування адекватної поведінки та конструктивної взаємодії з однолітками і старшими.

Ключові слова: булінг, профілактика булінгу, організаційна культура, освітнє

середовище, командотворення, комунікація, підлітки.

The article is devoted to the disclosure of the specifics of the comprehensive approach to the prevention of bullying among teenagers within the framework of educational institutions. The author's three-level model of bullying prevention measures based on personal-cognitive, axiological, communicative-organizational and activity-behavioral principles of the organizational culture of the educational institution is proposed. The range of systematic preventive measures is described depending on the level of their organization. The measures of psychological diagnosis, psychological counseling and support, individual and group psychocorrection, psychological enlightenment, training and psychological mediation are disclosed within the framework of the individual-personal level. Samples of implementation and forms of implementation of these measures are presented, a proposal for the formation of student support services based on the thematic initiation of teenagers is put forward.

Within the framework of the cultural and organizational level, the measures for the formation of student coordination centers, team building trainings for teachers and students, the establishment of uniform rules and norms, the definition and support of the values of the educational institution, the introduction of clubs, sports sections, creative and development programs for students, measures to increase and support the public status of the educational institution, the organization of school-wide and internal class holidays, the organization of out-of-school common time. The importance of group bullying prevention measures aimed at changing group dynamics and team building is separately divided.

In terms of the level of child-parent interaction, such activities as thematic parent meetings, interactive events for parents, students and teachers, support centers, debates, psychodiagnostic work, trainings and educational activities, trust boxes (support) are offered. The importance of the role of parents as models for the study of adequate behavior and constructive interaction with peers and elders is shown.

Key words: bullying, bullying prevention, organizational culture, educational environment, team building, communication, teenagers.

УДК 373.015.3:159.922.7

DOI [https://doi.org/10.32782/2663-5208.](https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.56.21)

2023.56.21

Франчук Ю.В.

здобувачка третього

(освітньо-наукового) рівня

вищої освіти за спеціальністю 053.

Психологія

ДЗ «Південноукраїнський національний

педагогічний університет

імені К.Д. Ушинського»

Вступ. Під поняттям «булінг» ми розуміємо певний стереотип взаємодії в групі, який виявляється в актах навмисного, довготривалого насилля з боку індивіда або кількох членів групи, що мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо), і який не має характеру самозахисту й не санкціонований нормативно-правовими актами стосовно іншого індивіда.

Наразі сучасні дослідження вказують на те, що проблема булінгу потребує як розгляду, так і превенції не лише на особистісному та міжособистісному рівнях, а й на соціаль-

ному та культурному. Сьогодні, попри чималу й постійно зростаючу кількість підходів і систем до превенції третирування та корекції агресивності, конфліктності й інших чинників, супутніх проявам насилля серед підлітків, проблема систематичного цькування залишається невирішеною, а різноманітні новітні способи реалізації цілеспрямованої агресії лише набирають розповсюдження.

Аналіз просвітницького й управлінського (Л. Найдьонова, Ю. Букіна, Л. Григоровська, Н. Дятел), дисциплінарного та відновного (О. Коваль, О. Коваль, В. Захаренко, С. Без-

пальчук, Я. Манастирна, І. Скорбун) підходів, підходу соціальної сприйнятливості (А. Хісмятуліна, З. Ізмаїлов, Л. Толкачов), особистісного (Н. Вrabій), системного (А. Манухіна), когнітивно-поведінкового (Л. Роеден), інтерактивного (О. Собченко, А. Донець, В. Дьомкіна, Р. Коен), диспозиційного, темпорального та контекстуального (О. Бочавер, К. Хломов) підходів до вирішення та запобігання булінгу в навчальному середовищі виявив, що навіть у разі застосування комплексних систем превенції цькування постає нагальне питання щодо реалізації культурного складника в освітніх закладах. Але сучасні методичні тренінгові та психокорекційні системи Л. Роеден (2013), Т. Воронцової (2019), Т. Свірки (2018), Н. Вrabія (2017), Р. Коена (2001), О. Дроздова, Л. Живолуп, О. Ніжинської та Я. Сухенко (2011), А. Хізматюліної, З. Ізмаїлової та Л. Толкачова (2015), А. Ненашевої (2015) та інших зарекомендували себе як ефективні в короткочасній перспективі та вузькоспрямовані програми забезпечення профілактики булінгу, які переважно не виділяють культурно-організаційного складника в першочергових предикторах проблематики.

Метою статті є розкриття методологічної специфіки комплексного погляду щодо профілактичних заходів булінгу в рамках освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними досліджень, можна стверджувати, що саме булінг сприяє проявленню певних особистісних особливостей, формуючи портрет жертви або кривдника. Дитина, потрапляючи в ситуацію цькування, спираючись на свій особистий і внутрішньо-сімейний досвід, демонструє певні поведінкові моделі, що провокують або блокують ескалацію булінгу [1; 10; 11]. Відповідно до цього, ми опираємося на припущення, що булінгу немає там, де немає умов для його появи та прояву. Тому для того, щоб наявність таких умов була недопустима, потрібно створення кардинально інших обставин і психологічного клімату, у яких особистість перебуває в безпеці, може самовиражатися, комунікувати з іншими, вивчаючи й підбираючи найбільш зручний та ефективний для себе й інших спосіб взаємодії. І це, на нашу думку, можна забезпечити лише в разі створення особливого соціально-психологічного клімату, в основу якого увійдуть цінності, норми та правила освітнього закладу, що відтворюються у форматі комунікації, звичаях і ритуалах у межах навчального простору, традиціях і святах.

Ми виходимо з положення, що немає змоги в один момент кардинально змінити обставини, у яких перебуває підліток у себе вдома, проте в нашій компетентності використання задля запобігання насиллю різних профілак-

тичних методів, які безпосередньо впливають на особистість підлітка й безпосередньо коригують його взаємодію із сім'єю, його сприйняття деяких аспектів міжособистісних взаємин, емоційне реагування та поведінку в цілому.

На нашу думку, саме забезпечення індивідуальної зайнятості учнів і педагогів у рамках навчального закладу, проте поза межами основного навчального процесу є дуже важливим заходом у розгляді заходів профілактики булінгу. Саме тому завданням цього комплексу заходів є передусім створення такого сприятливого поля для учнів, у якому вони могли б вільно проявляти себе без завдання шкоди іншим, а також мали б можливість спостерігати й навчатися різних способів комунікації, спільної діяльності та взаємин. Чим більш варіативним буде представлений світ навколо підлітка, тим більш об'ємно, варіативно й розмаїто зможе він його сприймати, досліджувати, аналізувати й робити власні висновки. І, відповідно, підбирати різноманітні реакції, дії та вчинки у відповідь на ситуації, що траплятимуться з ним.

Базисом комплексного погляду є структурні характеристики організаційної культури освітнього середовища як сукупність утілення особистісно-когнітивних (світоглядних, інтелектуальних, особистісних і внутрішньоорганізаційних взаємовідносин), аксіологічних (гуманістичних, педагогічних, організаційних аспектів внутрішніх взаємовідносин), комунікативно-комунікаційних (налаштування каналів комунікації, мова спілкування й формат, вид взаємодії, внутрішня й зовнішня мотивація, система стимулювання) і діяльнісно-поведінкових (загальні цілі та стратегії, моделі й зразки для наслідування, норми та стандарти професійної діяльності, загальні принципи й способи діяльності, її результати, ритуали та обряди) компонентів [4].

Ми пропонуємо використовувати такий підхід до превенції цькування, що передусім передбачає обов'язкову систематичність і циклічність заходів, проте не на рівні однієї невеликої групи (класу), а на рівні всього навчального закладу. Відповідно, профілактичні заходи можуть здійснюватися з опорою на їх змістову модель (таблиця 1).

У рамках індивідуально-особистісного рівня пропонуємо використовувати заходи психологічної діагностики, психологічного консультування й підтримки, індивідуальної та групової психокорекції, психологічної просвіти, тренінгу та психологічної медіації. Розвиваючи погляд на комплексну профілактику цькування, ми пропонуємо звернутися до індивідуальних особливостей учасників системи освіти, причому не лише учнів, а й педагогів також. Первинним завданням рівня є ство-

Таблиця 1
Рівні організації профілактичних заходів
булінгу в шкільному середовищі

Назва рівня		
індивідуально-особистісний рівень	культурно-організаційний рівень	рівень дитячо-батьківської взаємодії
Спрямованість роботи		
Робота зі сценаріями жертви й агресора, розвиток стресостійкості, впевненості в собі, комунікативності, рефлексії, доброзичливості, толерантності	Налагодження взаємодії між учнями й учителями, між однолітками, групова робота, тимбілдинг, розвиток культури та цінностей навчального закладу	Робота над якістю комунікації дитини та батьків, учителів і батьків, налагодження системи взаємодії «дитина-педагог-батьки», забезпечення підтримки з боку батьків культурно-розвивального складника
Форми й методи реалізації		
Індивідуальна та групова психокорекційна робота. Просвітницька робота. Тренінги особистісного зростання	Організація дозвілля учнів. Організація роботи учнівських центрів. Організація ярмарок, виставок дитячих робіт, виступів, конкурсів і свят, поїздок у рамках шкільного проведення часу. Тренінги тимбілдингу	Організація батьківських зборів. Організація заходів для взаємодії батьків, дитини та педагогів (дні знайомства, дні відкритих дверей тощо). Просвітницька робота. Уведення центрів підтримки

рення, корекція та відновлення внутрішньоособистісних умов індивіда для його подальшого розвитку в категорії соціальних взаємовідносин. Впливаючи на індивідуальні характеристики кожного члена колективу, ми також завдаємо впливу в загальногруповій динаміці колективу. Саме тому елементи психодіагностики та подальшої психокорекції повинні бути наявні в кожному плані психологічних заходів упродовж освітнього процесу. Проте рекомендуємо їх проведення у форматі, що буде більш цікавий для самих підлітків, – дослідницькому: наприклад, у рамках уроків з основ безпеки життєдіяльності, уроків психології, біології, хімії, фізики, фізкультури – з підбором доречних тематики й інструментів діагностики. У такий спосіб підлітки матимуть змогу особисто вивчити особливості свого тіла та психіки.

Ці дані розширюють самосприйняття і сприйняття оточення, зумовлюючи одразу такі умови, у яких кожна індивідуальність проявляється по-різному, а учні можуть спостерігати та фіксувати сильніші й слабкі сторони один одного. Це також сприяє визнанню людини як члена групи, з власними особливостями і світобаченням, що також може збігатися з чийсь з однолітків уявленнями про навколишнє.

Щодо психокорекції та психологічного тренінгу, то ми пропонуємо, по-перше, виносити на передній план групові формати взаємодії з підлітками й, по-друге, проводити заходи коригування та формування навичок дещо опосередковано, шляхом проведення тематичних заходів, що долучають людей різноманітних професій і спрямування для інформування учнів на актуальні теми суспільства, новинки й інновації тощо. Варто розширювати коло подібних заходів, включаючи в них психологічно-просвітницькі зустрічі, що проходять у форматі гри, тренінгу, а не лише лекції. Важливо доєднати підлітків до здійснення певної, корисної для їхнього особистісного та групового розвитку діяльності.

До цього блоку доречно додати важливий фактор ігрової активності учнів [5]. Гра може стати не тільки влучним діагностичним інструментом, а й способом корекційного впливу, розвитку певних умінь і навичок. Це методи та вправи, спрямовані на взаємодію, розвиток уважності й пізнання один одного, розвиток стресостійкості, роботу зі сценаріями жертви й агресора, арттерапевтичні і творчі завдання, розвиток навичок асертивності й комунікативності, розвиток впевненості в собі, розвиток толерантності й доброзичливості та блок, що формується за запитом та ініціативною підлітків у форматі служби підтримки учнів. Зокрема, медіація як форма роботи з конфліктами може бути реалізована в дещо ігровому форматі, а саме через методи шкільного суду й човникової дипломатії. У такий спосіб учні зможуть не лише висловити свої позиції, а й навчитися робити це в грамотній, коректній і конструктивній формі.

Формат служби підтримки учнів передбачає надання можливості учням самостійно обирати тему, вправи й ігри зустрічей, організовувати їх під їхні особисті запити та проводити [9]. Це допомагає привернути увагу підлітків до теми міжособистісної комунікації та конфліктності, зацікавити в їх вирішенні, а також проявлятися й самовдосконалюватися учням, досліджуючи цікаві для них теми, організовуючи самостійно групову взаємодію, виступи тощо.

У рамках культурно-організаційного рівня пропонуємо заходи щодо утворення учнівських координаційних центрів, тренінги тимбілдингу для вчителів та учнів, установлення єдиних правил і норм, визначення й підтримку

цінностей навчального закладу, уведення гуртків, спортивних секцій, творчо-розвивальної програми для учнів, заходи щодо підвищення та підтримки громадського статусу освітнього закладу, організацію загальношкільних і внутрішніх класових свят, організацію позашкільного спільного проведення часу. Передусім рівень передбачає надання можливості всебічного саморозвитку особистостей учнів і їх самореалізації, самопізнання в різних сферах діяльності, зосередженість на своїй активності, на своїх інтересах, розширення коло захоплень і занять. Забезпечення самозайнятості учнів сприяє тому, що в підлітків зникає потреба привертати до себе увагу агресивною поведінкою чи хоч якось займати себе впродовж навчальних годин, концентруючи так усю свою увагу на інших учнях. З іншого боку, коли дитина відчуває причетність до чогось більшого, до важливих групових процесів, церемоній та обрядів, до значимих для всієї школи справ, бачить особистий внесок у ці справи, що є важливим складником її ціннісних орієнтирів, відповідно, це впливає на поведінку, підлаштовуючи її під нормативну й конструктивну.

Коли в освітньому закладі немає жодної додаткової зайнятості, яку могли б добровільно обирати учні, це часто закріплює негативні образи вимушеного, нецікавого навчання, посилює незацікавленість і байдужість в освітньому процесові. Оскільки напруження з часом зростає, увага перемикається на другорядні та навіть недоречні речі – недоліки однокласників, виразність рис в одного чи невиразність в іншого, успішність та поразки сусіда по парті тощо [6; 7].

Формуючи культурно-розвивальну систему в закладах освіти, за якої кожна особистість має змогу добровільно та за власними інтересами обирати рід додаткових занять, також реалізуємо не менш значимий для превенції булінгу процес – командування. Оскільки учні збираються в невеликі групи за інтересами, вони краще пізнають один одного, навчаються працювати в команді, так як деякі види дозвілля завчасно зорієнтовані саме на групову роботу, особливо спортивні гуртки, танці, хор тощо. Отже, маючи на меті утворення базису для культурно-розвивальних заходів у межах школи, ми першочергово концентруємо увагу на посередній можливості через ці заходи сприяти згуртованості однолітків.

Чимала увага повинна бути приділена й рівневі дитячо-батьківських взаємин, причому не лише в контексті взаємин між дитиною та батьками, а також побудови комунікації між батьками й педагогами. Тому в ракурсі цього рівня ми пропонуємо такі заходи, як тематичні батьківські збори, інтерактивні зустрічі для батьків, учнів і педагогів, центри підтримки, дебати, психодіагностична робота, тренінги

та просвітницька діяльність, скриньки довіри (підтримки).

Першочерговим заходом на цьому рівні, особливо якщо мова йде про вже фактично підтверджену ситуацію булінгових тенденцій у навчальному закладі, є введення центрів підтримки. Під ними ми маємо на увазі батьківські угруповання, які збираються в певні визначені часи для допомоги вчителям в організації окремих аспектів навчального процесу й переважно дозвілля підлітків. Наприклад, під час поїздок батьки можуть сприяти більш благополучній атмосфері в колективі, наглядаючи за учнями й підтримуючи необхідний настрій групи.

Дорослі можуть бути опосередкованою підтримкою для жертви третирування й агресора. Показуючи приклад адекватної, конструктивної комунікації між собою, з учителями й іншими дітьми, вони мають можливість впливати на загальну психоемоційну атмосферу та показувати підліткам варіативність взаємодії та способів вирішення конфліктів [2; 11].

Наступним способом впливу на ситуацію булінгу в школі є організація заходів, в основу яких закладена взаємодія між дітьми, батьками та педагогами. Це дні відкритих дверей і дні знайомств, коли учні представляють батькам свої досягнення й уміння, у тому числі здобуті поза межами шкільних занять, на розвивальних гуртках і секціях: по-перше, це дає змогу на особистому рівні відслідковувати власну успішність і результативність, по-друге, сприяє згуртованості, адже підготовка до виступів і презентацій часто має груповий характер, по-третє, зближує дітей і їхніх батьків, адже останні в такий спосіб можуть більше дізнатися про своїх первістків, приділити їм увагу, похвалити, провести з ними спільний час. Суть подібних заходів полягає в розвитку навичок самопрезентації та презентації свого оточення. Вагома цінність подібних заходів полягає ще й у тому, що як жертва, так й агресор мають можливість показати свою сильну та кращу сторону, свою вправність у якійсь справі, що, безумовно, сприяє покращенню ставлення до них з боку однолітків і додає привід для нової комунікації – конструктивного обговорення виступів, успіхів і невдач.

Окремо виділяємо форму заходів – дебати. У цьому разі дебати є відмінним способом донесення до оточення конструктивної, толерантної і зваженої на основі фактів власної думки [3; 8]. Застосовуючи дебатну форму як спосіб взаємодії між батьками і дітьми, ми даємо можливість різним поколінням висловлювати своє бачення актуальних питань і проблем. Так діти можуть краще розуміти старших і навпаки, а взаєморозуміння й толерантне ставлення один до одного є запорукою ненавистницьких взаємин як у сім'ї, так і між однолітками, так і між учителями й учнями.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що вирішення проблеми булінгу є багаторівневим і мультизадачним. Зважаючи на проведений аналіз уже наявних у сучасній науково-практичній психології методів запобігання цькуванню, ми запропонували й детально описали трирівневу модель, розраховану на підключення всіх учасників освітнього середовища й систематичну опосередковану превенцію булінгових тенденцій в освітньому середовищі.

Перспективи подальших досліджень убагаємо в упровадженні та визначенні ефективності запропонованої трирівневої моделі профілактики булінгу в освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід : методичний посібник. Київ : ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 132 с.
2. Барліт А.Ю., Барліт О.О. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44–47.
3. Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі : методичні рекомендації / О.Ю. Дроздов, Л.В. Живолуп, О.В. Ніжинська, Я.В. Сухенко. Полтава : ПОІППО, 2011. 80 с.
4. Калініна Л.М. Стратегії в контексті організаційної культури. *Механізми управління розвитком організаційної культури загальноосвітнього навчального закладу* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Київ : Арт Економі, 2013. С. 9–14.
5. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : методичні рекомендації. Вип. 4. Київ, 2011. 34 с.
6. Плакош М.І. Булінг в школі. *Методичний кейс* : інтегрований семінар голів шкільних методичних об'єднань, класних керівників та працівників психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2016. 42 с.
7. Роеден Л.П. Не смійся з мене: просвітницько-профілактична програма тренінгових занять : навчально-методичний посібник / за заг. ред. Т.Л. Лях. Київ : УМСА, 2013. 100 с.
8. Сухенко Я.В. Подолання кризових ситуацій в освітньому середовищі. Полтава : ПОІППО, 2007. 16 с.
9. Токарева Н.М., Шамне А.В., Макаренко Н.М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
10. Marczak M., Coyne I. Cyberbullying at School: Good Practice and Legal Aspects in the United Kingdom. *Australian Journal of Guidance & Counselling*. 2010. Volume 20. Number 2. P. 182–193.
11. Olweus D., Limber S., Mihalic S. Bullying prevention program. In D. S. Elliott (Series Ed.), 1999.
12. Ross Scott W., Horner Robert H. Bully prevention in positive behavior support. 2009.